

nih muslimanskih egzegeta, autorica upoznaje čitatelja s višeslojnosti ovoga kur'anskog teksta i širokim spektrom mogućnosti njegova razumijevanja. Posebnu pažnju pridaje suvremenim autoricama, poput Asme Barlas i Amine Wadud, koje, uzimajući u obzir povijesni kontekst objave ovoga stavka i cjelovitost teksta *Kur'ana*, tumače *Kur'an* u smislu restrikcije nasilnog odnosa prema ženama.

Četvrto poglavlje razmatra pitanje obrazovanja žena i njihova sudjelovanja u društveno-političkom životu. Autorica analizom kur'anskih stavaka, ali i upućivanjem na povijesne primjere žena koje su imale važnu ulogu u razvoju religijskoga znanja i koje su sudjelovale u javnom životu rane muslimanske zajednice, nastoji upozoriti na to da obrazovanje i društveno-politički rad žene nije u suprotnosti s temeljnim principima islamskog učenja. Jednako tako, pozivajući se prije svega na djelo Fatime Mernissi *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*, autorica zaključuje kako politički angažman žene nije protivan islamskom učenju te navodi primjere žena vladarica koje su vladale u islamskom svijetu tijekom povijesti.

U završnom poglavlju ističe se mirovni potencijal religija, pri čemu autorica upućuje na primjere dijaloznog odnosa muslimana s pripadnicima drugih religija u ranom razdoblju razvoja islama. U razmatranju doprinosa žena izgradnji mira autorica najprije kritički razmatra teze o urođenoj predisponiranosti žena za mirovni angažman, nakon čega navodi primjere muslimanki poznatih po mirovnim djelovanjima. Rad Zilke Spahić-Šiljak jasno upoznaje čitatelja sa širokim spektrom stavova o pravima žene prisutnim u okviru islamske religijske tradicije, ističući često prešućiva-

ni rad muslimanskih autora i autorica progresivne orijentacije koji nude rodno osjetljivo tumačenje izvora vlastite religije.

Posebna vrijednost knjige *I vjernice i građanke* leži u činjenici da ona čitatelja jasno i znanstveno utemeljeno upoznaje sa širokim spektrom stavova o ljudskim pravima žena unutar katoličke, pravoslavne i islamske tradicije. Prezentirajući posebno glasove onih autora koji unutar vlastitih religijskih nasljeđa nalaze temelj za egalitarno uređenje odnosa muškaraca i žena, ovaj rad govori o tome da religijska učenja mogu biti čvrst oslonac u afirmaciji ženskih ljudskih prava.

Na temelju knjige nastale su i praktične upute za trening *Modifikacija društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja muškaraca i žena u Bosni i Hercegovini* Zilke Spahić-Šiljak i Marije Grujić, što se izvodi u radionicama kojima je cilj promicanje ljudskih prava žena.

Anita Bušljeta i Marija Šerić

doi:10.5559/di.20.1.19

MOGUĆNOSTI I DOMETI SOCIJALNOG UČENJA PRAVOSLAVLJA I PRAVOSLAVNE CRKVE

Dragoljub B. Đorđević i Miloš Jovanović (ur.)

Zaklada Konrad Adenauer Stiftung i Jugoslovensko udruženje za naučno istraživanje religije (JUNIR), Beograd, 2010., 558 str.

Tematski Zbornik radova o mogućnostima i dometima socijalnog učenja pravoslavlja i Pravoslavne crkve, za koji njegovi priređivači drže da je od nacionalnoga značenja, pojavio se u Beogradu 2010. godine u izdanju Zaklade Konrad Adenauer Stiftung i Jugoslovenskoga udruženja za naučno istraživanje religije (JUNIR). Kao razlog njegova objavljivanja navodi se činjenica da istočno kršćanstvo nije dobilo ni približno

onakvu pažnju u radovima ne samo klasika nego ni suvremenih sociologa religije kao što su to dobile dvije grane zapadnoga kršćanstva: katoličanstvo i protestantizam, ili neke druge velike svjetske religije, kao islam, hinduizam, budizam itd. Ta se razlika, prema mišljenju J. Arnasona, najbolje primjećuje u Weberovoj komparativnoj povijesti religija *Privreda i društvo*, u kojoj on samo prigodno govori o Bizantu i istočnome kršćanstvu. S druge strane, općeprihvaćeno je stajalište na Zapadu da istočno pravoslavlje, odnosno Bizant, treba promatrati samo i isključivo u ideji propasti, pri čemu se priređivači pozivaju na djelo Milice Bakić-Hejden *Varijacije na temu 'Balkan'* (Beograd, 2006.), navodeći pri tome i mišljenje G. W. F. Hegela, iznesenog u djelu *Filozofija povijesti* (Beograd, 2006., 389) da Bizantsko Carstvo predstavlja "odvratnu sliku slabosti; bedne, čak apsuradne strasti ne dopuštaju da se pojave velike misli, velika dela i velike ličnosti". Oni ne zaboravljaju ni djelo S. Huntingtona *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, koji je "grubo razgraničio demokratski zapad od istočne, pravoslavne civilizacijske sfere".

No ni najnoviji udžbenici sociologije religije ne posvećuju pravoslavlju posebnu pozornost. Kao primjer navode se udžbenici iz sociologije religije autora M. Hamiltona, S. Aquavive i E. Paccea, H. Knoblauch (čiji je udžbenik preveo i u izdanju zagrebačke nakladničke kuće Demetra objavio 2004. godine potpisnik ovoga prikaza) i Grace Davie te drugi priručnici i zbornici objavljeni na Zapadu. U svima njima rijetka su upućivanja na pravoslavlje; zapravo ono se spominje najviše do osam puta, pa se stječe dojam da je to "uspostavljena mera za njegovo pominjanje".

Priređivači, međutim, žele napomenuti da se ipak u pravilnim razmacima na Zapadu pojavljuju "vredna i sveobuhvatna izdanja o pravoslavlju i priznatim pravoslavnim crkvama".

Upravo to su bili razlozi objavljivanja ovoga zbornika, kojim se željelo započeti govor o sociologiji pravoslavlja i Pravoslavne crkve. U tom smislu ovaj zbornik predstavlja, zapravo, pokušaj pronalaženja prikladnoga mjesta za istočno kršćanstvo u "predmetnom vidokrugu moderne nauke o društvu", odnosno on je kruna nastojanja srbijanskoga sociologa religije i romologa, prof. dr. Dragoljuba Đorđevića, jednog od priređivača ovoga zbornika i pisca uvodne studije, da se konačno počne govoriti o sociologiji pravoslavlja.

Zbornik obaseže 558 stranica i osim uvodne studije pod naslovom *Sociologija pravoslavlja: utemeljenje, zadaci i perspektiva* (7-40), čiji su autori pročelnik Katedre za društvene nauke Mašinskog fakulteta Sveučilišta u Nišu, sociolog religije i romolog, prof. dr. Dragoljub B. Đorđević, te znanstveni novak na Odjelu za sociologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Nišu, Miloš Jovanović, zatim biobibliografije autora članaka u zborniku (*O autorima i tekstovima*) (533-542), *Kazala imena* (543-556) i Popisa autora i njihovih na engleskom jeziku objavljenih djela o pravoslavlju (*Contents*) (557-558), čine ga još 27 autorskih članaka raspoređenih u nekoliko zasebnih cjelina.

Prvu tematsku cjelinu čine radovi koji se bave sociologijom pravoslavlja. Već spomenuti Dragoljub B. Đorđević u članku *Dosije sociologije pravoslavlja* (41-82) osvrće se na povijest sociologije religije u bivšoj državi, u kojoj je najgore prolazilo sociološko proučavanje pravoslavlja i Srpske pravoslavne crkve, a ni danas stanje nije ništa bolje. Da bi se ono popravilo, potrebno je, smatra Đorđević, da se sociološkim istraživanjem pravoslavlja počnu baviti "svjetovni i religiozni sociolozi s pravoslavnih područja", jer su pravoslavni dužni odgovoriti na izazove koji dolaze sa Zapada. Demostenes Savramis, njemački sociolog religije grčkoga podrijetla, u član-

ku *Maks Veber i Pravoslavna crkva* (83-100) analizira ulogu pravoslavlja, pravoslavnoga nauka o oprostima (istočnoga grijeha), pravoslavne mistike i etike u životu pravoslavnih ljudi. Misli da su religiozni osjećaji koji na prostoru pravoslavne vjere vladaju kao posljedica "pasivne izvansvetske askeze", a što se posebno očituje na primjeru manastira Sveta gora, gdje se "aktivna hrišćanska askeza" sakrila iza manastirskih vrata i nestala, imali negativan utjecaj na ekonomski život u pravoslavnim zemljama. Savramis zaključuje da pravoslavne zemlje nisu dale polazne točke za nastanak modernoga kapitalističkog poduzeća, "jer je pravoslavcu nedostajalo racionalno objektiviziranje nagonskog karaktera života sa nagrađivanjem i sistem racionalne unutarsvetovne etike rada". Andreas Buss, kanadski sociolog religije i razvoja, govori o *sociologiji pravoslavne tradicije* (101-124). U članku istražuje rano pravoslavno monaštvo te odnose Crkve i države u Bizantskom Carstvu i Rusiji, tražeći odgovor na pitanje je li u pravoslavlju, kao i u zapadnome kršćanstvu, bilo moguće iz izvansvjetovnoga razviti moderni unutarsvjetovni individualizam. Vladan Stanković s beogradskoga Instituta za političke studije piše o *problemima zasnivanja sociologije pravoslavlja* (125-132) i pritom upozorava da bi "društvenost odnosa" bilo potrebno potražiti najprije u "normativnoj dimenziji pravoslavne kulture", jer upravo norme učvršćuju "pravoslavno predanje na nekoliko neporecivih atributa: dogmatizmu, realizmu, ritualizmu i adaptivizmu". Peter McMylor i Maria Vorozhishcheva, oboje s Odjela za sociologiju Sveučilišta u Manchesteru, obrađuju veoma zahtjevnju temu *Sociologija i pravoslavlje* (133-154). U svome radu oni obrađuju odnos zapadnoeuropskih znanstve-

nika prema pravoslavlju, apostrofirajući pri tome djelo S. Huntingtona *Sukob civilizacija* i njegovu civilizacijsku kartu Europe, na kojoj je pravoslavlje potpuno odvojeno od zapadnoga kršćanstva, a time i u sukobu ne samo sa zapadnom civilizacijskom grupom nego i s islamskom.

O *pravoslavnoj sociologiji ili sociologiji pravoslavlja: o mogućnostima konfesionalne sociologije* piše Larisa C. Astakhova, sociologinja religije na Kazanskom državnom sveučilištu u Kazanu (Rusija) (155-168), a Aleksios Panagopoulos, s Instituta za opću i crkvenu povijest u Patri (Grčka), obrađuje temu *Sociologija i pravoslavlje: jedan izuzetan primer u Albaniji (uspostavljanje normalnog stanja u Crkvi posle formiranja Sinoda i učvršćenje crkvene organizacije)* (169-198).

Miklos Tomka, sociolog religije i voditelj Sociološkog instituta na Katoličkom sveučilištu Pázmány Péter u Budimpešti – Piliscsaba, traži odgovor na pitanje *može li konvencionalna sociologija religije izaći na kraj s razlikama između istočno- i zapadnoeuropskog razvoja?* (199-216). Tomka misli da tumačenja religijskih promjena u Istočnoj i Srednjoistočnoj Europi, ako se u istraživanjima rabi ista metodologija kao i na Zapadu, dovode do veoma različitih zaključaka, jer su "komunistička prošlost, ograničena modernizacija i pravoslavna kultura" uvjetovali "različitost sociokulturnih obrazaca i drukčiji društveni identitet u Istočnoj Evropi". Tomka navodi i šest ključnih značajki u razlikovanju istočnoga i zapadnoga kršćanstva: institucionalizacija, objektivizacija i formalizacija religije, kulturni sistem, predmet religije, argumentacija i prenošenje religije te njezine društvene kontrole, stil religijskoga sudjelovanja i, na kraju, odnos Crkve i države (politike). Sergej Flere, profesor na Filozofskom fakultetu u Mariboru, bavi se temom *ispitivanje potrebe za posebnom metodologijom pri proučavanju pravoslavlja* (217-234).

Druga tematska cjelina sadrži radove koji se bave ruskim pravoslavljem. Tako Aleksandar Sergejevič Agadžanjan, iz Centra za proučavanje religije na Ruskoj državnim sveučilištu humanistič-

kih znanosti u Moskvi, govori o *proboju u modernost, apologiji tradicionalizma, pogledu ruskog pravoslavlja na društvo i kulturu iz komparativne perspektive* (235-260), Julija Sineлина, s Instituta za socijalno-politička istraživanja Ruske akademije znanosti u Moskvi, obrađuje temu *Religioznost građana Rusije od 1989. do 2006. godine* (261-274), Thomas Bremer, katolički ekumenski teolog s Instituta za ekumenizam Sveučilišta u Münsteru (Njemačka), bavi se *religioznošću u današnjoj Rusiji – i to povodom jednoga novijeg sociološkog istraživanja* (275-284), dok o religiji u Bjelorusiji (285-310) piše Larisa Titarenko, s Odjela za sociologiju Bjeloruskoga državnog sveučilišta u Minsku.

Treću tematsku cjelinu čine članci koji se bave religijskom praksom. Tako Mirko Blagojević, profesor sociologije na Višoj tehničkoj školi u Požarevcu, govori o *vezanosti za pravoslavlje u ogledalu statistike, i to na temelju "sociološkog merenje crkvenosti"* (311-334). Sličnu temu pod naslovom *Odlazak u crkvu* (335-346) obrađuje James R. Payton, protestantski teolog na Sveučilištu Redeemer u Ancasteru (Kanada). O *pravoslavlju i globalnom pluralizmu* (347-358) govori Peter L. Berger, američki sociolog i protestantski teolog, koji u svome članku razmatra četiri povijesne situacije u kojima se nalazilo pravoslavlje i na temelju toga zaključuje da je jedini način da Pravoslavna crkva "preživi" izazove rasnoga, nacionalnog i vjerskoga pluralizma njezino preoblikovanje u organizaciju tipa "voluntarističke asocijacije". Temu *Ambivalentni pravoslavci* (359-374) obrađuje Elizabeth Prodromou s Odjela za međunarodne odnose na Bostonskome sveučilištu, dok se *odnosom pravoslavne crkve i evropskih integracija* (375-386) bavi Radovan Bigović, profesor na Pravoslavnome bogoslovskom fakultetu u Beogradu. Vesna Tri-

funović s Odsjeka za sociologiju Pedagoškog fakulteta u Jagodini (Kragujevcu) obrađuje temu *Pravoslavlje i srpsko društvo* (387-402). O *Srpskoj pravoslavnoj crkvi i dobrotvornom radu* (403-420) pišu Maja Vranić Mitrić, stručnjakinja s područja karitativnoga djelovanja SPC-a, i Dragomir Janković, pravoslavni teolog.

U sljedećem, četvrtom, tematskom nizu govori se o više tema. Nina Dimitrova, sa Sofijskoga Instituta za filozofiju Bugarске akademije znanosti, govori o *socijalno-pravoslavnom utopizmu ruskog srebrnog doba* (421-432), Žikica Simić, s Odjela za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu, o *starozavjetnome, zakonskom, moralističkom i farisejskom duhu u srpskom pravoslavlju* (433-450), dok Basileios N. Makrides, grčki sociolog religije s Filozofskog fakulteta u Erfurtu (Njemačka), o *pravoslavnom hrišćanstvu i privrednom razvoju: slučaj Grčke* (451-464).

O *pravoslavlju, Weberu i novom ruskom kapitalizmu* (465-480) piše Valentina Gavrilovna Fedotova, s Instituta za filozofiju Ruske akademije znanosti (Moskva), i Sharyl Cross, iz Europskoga centra za sigurnosne studije Georg K. Marshal, dok o temi *Rusko religijsko odbacivanje novca i "Homo economicusa": samoidentifikacija "pionira monetarne ekonomije" u postsovjetskoj Rusiji* (481-504) piše Natalia Dinello s Odjela za sociologiju Sveučilišta u Pittsburghu (SAD). Temu *Historia magistra vitae est – predlog teološkog prevrednovanja procesa sekularizacije* (505-516) obrađuje Zoran Krstić, pravoslavni teolog na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu, a temu *Pravoslavno opštenje sa bližnjima, "između" teologije i sociologije* (517-532) Ivica Živković, pravoslavni teolog na Prizrenskoj bogosloviji "Kiril i Metodije" (s privremenim sjedištem u Nišu).

Na kraju ovoga prikaza treba reći da većina ovdje objavljenih priloga nudi dobru osnovu za zasnivanje sociologije pravoslavlja uopće, a zbornik, zahvaljujući ponajprije prof. dr. Dragoljubu Đorđeviću, uredniku, može poslužiti kao dobro polazište za sociološko istraživanje pra-

voslavlja i Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj, posebno kad je riječ o njezino-me odnosu prema suvremenim modernizacijskim i globalizacijskim procesima, ali i prema nacionalnom pluralizmu unutar pravoslavlja, te u tom smislu i o mogućnostima uspostave Hrvatske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Primjereno tome, moglo bi se postaviti pitanje bi li neka buduća Hrvatska pravoslavna crkva bila kadra odgovoriti izazovima suvremenoga svijeta, ali i drukčije se postaviti prema Hrvatskoj kao domovini pravoslavaca svejedno kojega oni nacionalnoga predznaka bili.

Ivan Markešić